

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.31475/fil.dys.2020.11.14

ПРИЛІШКО ІРИНА,

*доктор філологічних наук, доцент
(м. Київ)*

Гендерні аспекти сучасного шевченкознавства

(Рецензія на монографію: Черкас О. О. Маскулінне в поезії Тараса Шевченка: [моногр.]. Київ: ВЦ «Академія», 2020. 128 с.)

Новітнє українське літературознавство активно послуговується міждисциплінарними підходами, з-поміж яких – гендерні студії, що набувають все більшої популярності (свідчення цього – дослідження авторства В. Агеевої, Т. Гундорової, Н. Зборовської, Т. Кислої, Т. Ткаченко, Г. Улюри, С. Філоненко й, зокрема, ґрунтовні монографії останніх років О. Башкирової («Гендерні художні моделі сучасної української романістики» (2018)) та О. Шаф («Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття» (2019)). Не винятком є й шевченкознавство, у сфері якого можливість застосування гендерного підходу та його продуктивність вже доведено студіями сучасних дослідниць, зокрема Ю. Гончар та О. Шаф. Переконаливим свідченням актуальності принципів гендерології у процесі аналізу творів Т. Шевченка є монографія О. Черкаса «Маскулінне в поезії Тараса Шевченка», що побачила світ цього року у видавництві «Академія». Новаторство праці визначається зосередженням дослідника на проблемі маскулінності, яка, на відміну від інших питань творчості поета, досі залишалася недостатньо висвітленою, що пов'язано як із тим, що інтерес до маскулінності як соціокультурної проблеми виник порівняно нещодавно (обумовлений трансформацією традиційних гендерних ролей у сучасному суспільстві та модерній і постмодерній культурі, появою у кінці ХХ – на початку ХХІ ст. праць М. Кіммела, І. Кона, Р. Коннелл, С. Ушакіна та ін.), так і з домінуванням уваги до феміністичних аспектів доробку Т. Шевченка, до яких у контексті досліджень психологічних основ його творчості в тій чи іншій мірі вже зверталися С. Балей, А. Халецький, Я. Ярема, І. Франко, П. Зайцев, Л. Плющ та ін. Про актуальність і значущість теми дослідження О. Черкаса свідчить й те, що осмислення гендерних аспектів творчості Т. Шевченка дозволяє поглибити уявлення про індивідуальність митця, адже проявлена в художніх текстах гендерна самоідентифікація

є складовою його особистісної й – ширше – національної ідентичності. Наукова ж вагомість праці – у доведенні доцільності й продуктивності використання поняття маскулінності як літературознавчої категорії під час аналізу художніх творів Т. Шевченка.

Формування уявлення про маскулінну модель художнього світу вимагає від дослідника пильної уваги до методологічних і теоретичних аспектів, біографії, психології митця, проявів його самоідентифікації через творчість та соціальні відносини. У цьому контексті структура монографії О. Черкаса видається логічною й спрямованою на реалізацію поставленої мети. У першому розділі – «Маскулінність у Шевченковій творчості: теоретико-методологічний ракурс» – увиразнено значення ключових для дослідження понять (гендерологія, гендер, маскулінність, фемінність тощо), зроблено огляд сучасного гендерного шевченкознавства. Автор книги вмотивовано акцентує на взаємозв'язку гендерних студій та психології, що дозволяє зосередитися саме на психологічній статі як складовій особистісної ідентичності, репрезентованій в художній творчості. Окреслюючи методологічну сферу гендерології, О. Черкас слушно вказує на продуктивність залучення механізмів біографічного, соціологічного, психоаналітичного методів (цей ряд можна розширити й постколоніальними та імагологічними підходами, зорієнтованими на пізнання Іншого/Чужого в його ідентичності й перегляд стереотипних рецепцій зокрема й у сфері гендеру). Огляд напрацювань зарубіжних та вітчизняних дослідників увиразнює стан вивчення проблеми й висвітлює поліфонію інтерпретаційних підходів до питання маскулінності. Простеживши тенденції гендерних підходів у шевченкознавстві, репрезентовані в працях С. Балея, М. Рильського, П. Зайцева, Г. Грабовича, Є. Нахліка, Н. Зборовської, Ю. Гончар, О. Шаф, автор монографії робить висновок, що «гендерне шевченкознавство в Україні перебуває на стадії свого становлення» [с. 41] й потребує активного залучення до свого інструментарію психоаналітичного та психобіографічного підходів. На основі огляду напрацювань попередників О. Черкас конкретизував предмет гендерної методології й сформулював власне визначення маскулінності [с. 42], наголосивши на важливості психологічного й ментального аспектів, а також національного контексту у становленні маскулінної свідомості. Такі акценти видаються цілком виправданими з огляду на використання пропонованого визначення у процесі аналізу саме творчості Т. Шевченка, яка за своєю суттю є виявом етноментальних кодів української нації.

Другий розділ монографії – «У світлі українського менталітету: семантика маскулінних образів у поезії Т. Шевченка» – присвячений

аналізу образів у поетичних творах митця, що репрезентують різні грані вияву маскулінності. Автор слушно акцентує на важливості врахування національного світобачення, адже воно значною мірою визначає сенс і роль маскулінності як складової психотипу героїв та самого автора. На основі аналізу конкретних текстів Т. Шевченка вдалося з'ясувати специфіку репрезентації та семантики маскулінних типологічних триад: «козак – гетьман – батько», «поет – кобзар – пророк», «пан – спокусник – гвалтівник». Послугуючись поняттям Р. Коннелл «гегемонна маскулінність», О. Черкас доводить домінування маскулінних рис у зображених поетом образах козаків та козацьких ватажків. Умотивованим видається твердження про архетипні маркери образу батька, його амбівалентну сутність та важливість психобіографічного чинника в моделюванні його образу. Визначені основні ознаки образів кобзаря та пророка, зокрема, символізм та медіальність, що увиразнюють історіософський та біографічний аспекти творчості Т. Шевченка. Про потребу врахування суспільно-політичного контексту у визначенні особливостей маскулінної семантики образів, зокрема пояснення їх негативної конотації, свідчить аналіз типологічних іпостасей пана, спокусника, гвалтівника.

Маскулінність як чинник формування гендерного дискурсу в поетичному світі Т. Шевченка, діалогізм маскулінних та фемінних складових є предметом дослідження у третьому розділі монографії «Своєрідність художньої репрезентації маскулінності в поезії Т. Шевченка». Розглядаючи маскулінні доміанти поезії митця у площині художньої картини світу, О. Черкас слушно акцентує на творах періоду «трьох літ», адже в них відчутними є роль авторського вольового чинника, вияв власної позиції, безстрашності й непримиренності у боротьбі зі злом у всіх його проявах. На текстовій основі простежено, як вплив суспільно-політичних чинників (колоніальне поневолення, імперський гніт) виявився, з одного боку, в образах сироти та байстрюка, з іншого – в актуалізації концептів родини, нації, держави, що репрезентовані у змодельованих поетичних візіях (наприклад, «Садок вишневий коло хати...»). Особливо цікавою є проблема репрезентації в поетичному світі Т. Шевченка гендерного діалогу. Як доводить О. Черкас, авторські інтенції виказують конструктивність такого діалогу, що оприявлено в образі родини, руйнівними для цілісності й гармонії якої є такі фактори, як соціальна й економічна нерівність, солдатчина, кріпацтво, сирітство. Амбівалентність гендерного дискурсу в поезії Т. Шевченка розкривається шляхом з'ясування особливостей ідеального гендерного

діалогу (на основі аналізу поезії «N.N.» («Мені тринадцятий минало...»), поем «Неофіти», «Марія») та специфіки гендерного конфлікту, репрезентантом якого є «жіноча трагедія, спричинена світом чоловіків» [с. 99] («Катерина», «Наймичка», «У тієї Катерини...»), «Із-за гаю сонце сходить...»).

На основі проведеного аналізу автор монографії робить обґрунтовані висновки про ключову тенденцію гендерного дискурсу поезії Т. Шевченка – «спрямованість на гармонізацію і синтез між фемінним і маскуліним» [с. 103–104], що дає підставу говорити про ідею андрогінності як основу гармонії особистості, родини, нації, держави. Вагомим є висновок про те, що в основі формування маскуліних сенсів, які відіграють важливу роль у структуруванні художнього світу Т. Шевченка, – біографічні, психологічні, світоглядні, етнонаціональні та соціокультурні чинники.

Попри окремі зауваження (наприклад: список літератури міг би бути доповнений дослідженнями з проблем гендеру, що з'явилися протягом останніх років) та дискусійні аспекти, які можуть виникати під час прочитання рецензованої монографії (як і будь-якої наукової праці), книга О. Черкаса безперечно є внеском у розвиток сучасного шевченкознавства, зокрема такої ще недостатньо освоєної його сфери, як гендерологія. Актуальність теми монографії, репрезентований в ній аналіз, важливість і неоднозначність піднятих питань зацікавлять широке коло реципієнтів, а для науковців накреслять перспективи подальших пошуків та дискусій в означеному напрямку. Зокрема, як слушно зазначає автор книги, аналіз маскуліного дискурсу доцільно продовжити і під час вивчення прозового та малярського доробку Т. Шевченка. Можна лише додати, що такі дослідження будуть цікавими й продуктивними і на матеріалі щоденникової та епістолярної спадщини митця, а також у контексті шевченкознавчих компаративних студій.